

УДК 341.174 (4):339.922

Є.О. Харитонов,

доктор юридичних наук, професор,
завідуючий кафедрою цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»,
член-кор. НАПрН України, Заслужений діяч науки і техніки України

О.І. Харитонova,

доктор юридичних наук, професор,
завідуюча кафедрою права інтелектуальної власності
та корпоративного права Національного університету
«Одеська юридична академія», член-кор. НАПрН України,
Заслужений діяч науки і техніки України.

«ІНТЕГРАЦІЙНЕ», «ІНТЕГРАТИВНЕ», «ІНТЕГРОВАНЕ» ТА «ІНТЕГРУВАЛЬНЕ» ПРАВО, ЯК КОНЦЕПТИ

Анотація. В статті з'ясовуються поняття та сутність категорії «інтеграційне право», значення його у різних типах соціальних зв'язків, співвідношення зі спорідненими категоріями «інтегративне право», «інтегроване право» тощо. Також встановлюється сутність правових концептів та масивів, що формуються у зв'язку і в процесі міжнародної (європейської) інтеграції.

Ключові слова: концепти, інтеграційне право, інтегративне право, європейська інтеграція.

Постановка проблеми. Реалізація євроінтеграційних устремлінь України потребує відповідного правового забезпечення, котре, у свою чергу, неможливе без відповідного теоретичного та методологічного обґрунтування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Відповідна проблематика була предметом наукових розвідок (С.С. Алексєєв, Ю. А. Волошин, Л.М. Ентін, Д.А. Керімов, С.С. Кіреєва, Є.Г. Потапенко, О.О. Терзі та ін.), однак значна кількість питань у цій сфері усе ще залишається недослідженою. Зокрема, це стосується з'ясування поняття та сутності кате-

горії «інтеграційне право», значення його у різних типах соціальних зв'язків, співвідношення зі спорідненими категоріями «інтегративне право», «інтегроване право» тощо.

Відтак наше завдання ми вбачаємо в тому, щоб встановити сутність правових концептів та масивів, які формуються у зв'язку і в процесі міжнародної (європейської) інтеграції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для початку варто визначитися у якому сенсі вживається тут термін «інтеграція», котрий є полісемантичним і має близько десяти різноманітних значень. Так, цим терміном позначається: 1) поєднання, взаємопроникнення. Це процес об'єднання будь-яких елементів (частин) в одне ціле.

Процес взаємного зближення й утворення взаємозв'язків; 2) згуртування, об'єднання політичних, економічних, державних і громадських структур в межах регіону, країни, світу; 3) інтеграція економічна — процес інтернаціоналізації господарського життя, зближення, об'єднання економік низки країн; 4) інтеграція соціальна — наявність упорядкованих відносин між індивідами, групами, організаціями, державами; 5) інтеграція культурна — асиміляція різнорідних елементів культури в єдину культуру; 6) інтеграція мов — процес мовної еволюції, що полягає у зближенні різних діалектів і мов аж до їхнього злиття; 7) інтеграція в біології — процес упорядкування, узгодження і об'єднання структур і функцій у цілісному організмі, характерний для живих систем на кожному з рівнів їх організації; 8) інтеграція у фізіології — функціональне об'єднання окремих фізіологічних механізмів у складну координовану пристосувальну діяльність цілісного організму. Крім того, термін «інтеграція» використовується для характеристики процесу зближення і зв'язку наук тощо [1].

На такому семантичному підґрунті Європейська інтеграція може бути визначена як процес політичного, юридичного, економічного (у деяких випадках — соціального та культурного) згуртування, об'єднання європейських держав, у тому числі й частково розташованих у Європі, змістом якого є налагодження їх тісного співробітництва. Зазначена інтеграція є одним із проявів визначальної тенденції сучасного історичного розвитку - посилення всебічної взаємозалежності держав, передусім в економічній сфері, та подальшого зближення цивілізаційно споріднених національних спільнот [2].

Інтеграційні процеси, які відбуваються на теренах ЄС, припускають

поглиблення взаємозв'язку і посилення взаємної залежності держав, котрі входять до нього, що зумовлює необхідність адекватного правового регулювання. Відтак постає проблема визначення сутності нормативного масиву, що утворюється при цьому. Найчастіше його іменують «інтеграційне право».

Але, послуговуючись цим терміном, маємо на увазі, що використовується він у різних значеннях, до того ж, стосовно як внутрішньодержавного, так і міжнародного права.

Так, до активізації регіональних та світових інтеграційних процесів терміном «інтеграційне право» позначалися, передусім, комплексні галузі внутрішньодержавного права. Зокрема, С.С. Алексєєв пов'язував появу «інтеграційних норм» («комплексних структурних об'єднань юридичних норм») із зростанням значення правового регулювання, пояснюючи це комплексним характером предмета и метода правового регулювання, суб'єктів та об'єктів правових відносин. Виникнення комплексних утворень, на його думку, залежить від ступеню розвитку правової системи, від взаємодії останньої з іншими нормативно-регулятивними системами суспільства. Комплексний правовий вплив дозволяє більш ефективно та цілеспрямовано вирішувати економічні та соціальні питання [3, с. 112]. Отже, йдеться про внутрішні інтеграційні процеси у праві в межах однієї правової системи.

Така позиція, сформована у межах праворозуміння 70-х років минулого століття, залишається, як на наш погляд, прийнятною й зараз, але лише в межах оцінки тенденцій «внутрішнього» розвитку національних правових систем.

Разом із тим, вектор дослідження «інтеграційного права» у третьому

тисячолітті істотно зміщується в бік вивчення його у контексті міжнародних інтеграційних процесів, зокрема, створення інтеграційних об'єднань.

Так, Д.А. Керімов звертає увагу на те, що інтеграційні об'єднання у залежності від їхнього правового статусу звичайно поділяють на дві групи: міжнародні міжурядові організації (Європейський Союз, Рада Європи та ін.) та об'єднання держав, що не є міжнародними організаціями. При цьому процеси міжнародної інтеграції є об'єктом правового регулювання не тільки міжнародних договорів, що є основою цих інтеграційних об'єднань, але й міжнародних договорів, котрі регулюють процеси міжнародної інтеграції (договори про створення зон вільної торгівлі; договори про співробітництво держав у різних сферах, спрямовані на закріплення цілей інтеграції, тощо). Крім того, з різних питань міжнародної інтеграції приймаються рішення органами міжнародних міжурядових організацій, угоди останніх, укладені з державами або одне з одним [4, с. 44, 92].

Можна зробити висновок, що усі нормативні масиви, які регулюють процеси міжнародної інтеграції, охоплюються поняттям інтеграційного права. При цьому зазначені нормативні масиви, тобто «інтеграційне право», є «зовнішнім» щодо національних правових систем чинником. Зокрема, такий підхід чітко виражений у позиції Л.М. Ентіна, котрий появу європейського інтеграційного права пов'язує з формуванням єдиного європейського простору, що виник у процесі формування Європейських Співтовариств [5, с. 181]. Під схожим кутом зору розглядається також поняття «інтеграційне законодавство», головною метою якого вважають створення і втілення в життя об'єднання правових систем

держав на базі загальних правових принципів, цілей, стандартів, методів та засобів правового регулювання у консолідовану (тією чи іншою мірою) правову систему [6, с. 9].

Разом із тим, у літературі висловлена думка про існування інтеграційного права в галузі внутрішньодержавного (конституційного) права, котре характеризується як сукупність правових норм, що регулюють відносини, які виникають у внутрішньодержавному правовому порядку стосовно конституційного забезпечення участі держави у процесах міждержавної інтеграції, маючи основою конституційні принципи здійснення зовнішньої політики [7, с. 293-300].

Таким чином, маємо щонайменше два підходи до бачення сутності «інтеграційного права», суттєва різниця між якими полягає в погляді на нього як на «зовнішній» чи «внутрішній» стосовно національних правових систем чинник.

Звісно, такий стан речей породив бажання дослідників якимось чином вирішити цю колізію. Деякі з цих спроб являють певний інтерес, хоча й не можуть бути визнані, як на нашу думку, вдалими.

Зокрема, О.О. Терзі використовує для характеристики інтеграційного права методологію, властиву дослідженням загальних питань права, присвяченим класифікації останніх за галузевою ознакою. Відправним посиланням є теза, що галузі права поділяються на основні (фундаментальні) та комплексні. Для кожної з основних галузей права, що склалися історично, властивим є використання певного набору методів правового регулювання. Для комплексних галузей права є характерним інший принцип утворення, що передбачає поєднання правових норм, встановлених

в основних галузях для регулювання певних стосунків, з правовими нормами, встановленими актами спеціального законодавства у відповідних сферах діяльності. При цьому правові норми, встановлені в інших галузях права, комплексна галузь використовує, але не розробляє. Такий механізм дозволяє формувати комплексні галузі права відповідно до громадських потреб. У результаті виникає можливість виокремлення правових норм за ознакою виду відносин. До таких галузей (очевидно, маються на увазі «комплексні галузі»), вважає автор, можна віднести інтеграційне право.

На підставі наведених положень робиться висновок, що інтеграційне право має розглядатися як сукупність правових норм, що регулюють суспільні відносини у сфері інтеграційної діяльності. Як комплексна галузь, інтеграційне право формується з урахуванням правових норм інших галузей права і правових норм, встановлених спеціальним інтеграційним законодавством. Предметом інтеграційного права є інтеграційні відносини та їх правове регулювання основними та іншими комплексними галузями права й спеціальним інтеграційним законодавством. Об'єкти інтеграційного права — це сфера відносин, а також явища, на які спрямована інтеграційна діяльність. Суб'єкти інтеграційного права — учасники інтеграційної діяльності. Інтеграційне право використовує комплексний метод, що є поєднанням методів різних галузей права. Комплексний характер інтеграційного права і комплексність його методу визначають наявність в інтеграційному праві елементів як приватного, так і публічного права. Основними методами, які використовуються для регулювання інтеграційних стосунків, є правова рецепція, гармонізація,

уніфікація, стандартизація, імплементация [8].

Ми навели тут досить об'ємний витяг з публікації, аби звернути увагу на поширену методологічну хибу досліджень такого роду, суть якої підлягає у підміні визначення поняття та сутності правового феномену характеристикою окремих його властивостей (у нашому випадку — це наголошуванні на комплексному характері інтеграційного права, що, власне, не викликає ні у кого заперечень, а також спроба вмістити у поняття методу правового регулювання низку правових концептів — рецепцію, гармонізацію тощо, котрі такими методами не є).

Втім, ми не збираємося продовжувати критичний аналіз згаданої публікації, оскільки згадані та інші хиби такого роду є досить типовими і значною мірою зумовлені недосконалістю понятійного апарату сучасної вітчизняної юриспруденції взагалі та у галузі дослідження взаємного зв'язку права та інтеграційних процесів, зокрема. Внаслідок цього «інтеграційне право» часом розуміється як засіб забезпечення інтеграційних процесів, а часом, — як їхній результат. Усе це доповнюється непевністю поняття «інтеграційне законодавство», котре потребує окремого дослідження. У підсумку ми фактично не маємо достатньо чіткої позиції вітчизняної юриспруденції стосовно засад розуміння концепту «інтеграційне право» та суміжних з ним категорій.

Вихід з ситуації, що склалася, вбачається у характеристиці інтеграційного права та пов'язаних з ним категорій, як концептів, тобто, виражених вербально ідей, уявлень, відчуттів, що відображають сприйняття людиною світу і світом людини. Це дає можливість використання концептуального (концептного) аналізу, як аналізу

концептів, та як способу дослідження, котрий здійснюється за допомогою концептів. Відтак виходимо з того, що при характеристиці права (у тому числі, інтеграційного права), як феномену культури (цивілізації), «концепт» слід розуміти як сукупність уявлень, понять, знань, асоціацій, емоцій, котрі виникають у зв'язку з використанням терміно-поняття право (інтеграційне право), супроводжують і характеризують його.

Спираючись на таке розуміння сутності правових концептів, далі маємо зазначити необхідність подолання досить типового для вітчизняної юриспруденції явища ігнорування особливостей лексичного значення уживаних для позначення юридичних феноменів термінів. Тоді як врахування лексичних можливостей української мови дає змогу вербально диференціювати правові явища, котрі нас цікавлять, шляхом використання замість одного терміну «інтеграційне право» низки позначень, що дозволяє створити достатньо чітку систему концептів у цій галузі.

Загальні засади слововживання у сфері, що нас цікавить, зумовлюють необхідність врахування тієї обставини, що з поняттям «інтеграція» пов'язані відіменникові прикметники «інтегративний — інтеграційний» і «віддієслівні інтегрований — інтегровальний», котрі мають різні значення та різну лексичну сполучуваність. Хоча слова «інтегративний», «інтеграційний» не завжди диференціювалися, наслідком чого було те, що могло йтися, наприклад, і про «інтеграційний процес», і про «інтегративний процес», однак сучасна мовна практика підтверджує розрізнення цих слів, а отже, й вироблення характерної і відмінної для кожного з них лексичної сполучуваності.

«Інтеграційний» вживається у значенні «об'єднання частин у ціле» і вживається в словосполученнях: інтеграційний процес, інтеграційне угруповання тощо.

Слово «інтегративний» фіксується у словниках з 90-х років ХХ ст. і позначає «суцільний, цілісний предмет або явище»: інтегративна свідомість, інтегративна функція, інтегративна інформація тощо.

Віддієслівний прикметник «інтегрований» означає «комплексний; той, що ґрунтується на об'єднанні», тобто той, якого інтегрували, який зазнав дії інтегрування. Закріплена в мові семантика визначає і лексичну сполучуваність слова: інтегрована система управління, інтегрований метод, інтегроване навчання, інтегрований підсумок тощо.

Вживається також прикметник «інтегровальний», який позначає частіше ті явища, які «самі інтегрують, діють як об'єднувальні чинники». Це слово нове і поки що не має традиції вживання в літературній мові. Проте його словотвірна модель відповідає законам української мови, мовна практика засвідчує народження в ньому дещо відмінного лексичного значення, що зрештою і вважається основними ознаками життя слова [9].

Екстраполяція викладених положень на юридичне тло дає наступні результати.

Терміном «інтеграційне право», що ґрунтується на врахуванні значення «об'єднання частин у ціле», доцільно позначати сукупність засад, норм та правил, що опосередковують інтеграційні процеси.

Близьким до нього по значенню терміном «інтегративне право», який має основою тлумачення «суцільний, цілісний предмет або явище», здається виправданим позначати у контексті

нашого дослідження право Європейського Союзу, котре є результатом процесу європейської інтеграції.

«Інтегрованим правом» є підстави вважати національне право країн-учасників інтеграції, котре зазнало дії інтегрування у процесі акультурації, правової адаптації, правових трансплантацій тощо.

Що стосується терміну «інтегровальне право», то ним варто позначити ті правові норми, котрі відповідно до засад інтеграційного права, забезпечують вирішення конкретних завдань, що постають у процесі інтеграції перед його учасниками та їх об'єднаннями.

Варто зазначити, що прототипи запропонованої системи категорій, пов'язаних з правовою інтеграцією, вже неодноразово зустрічалися у європейській історії.

Але найбільш цікавим випадком створення у процесі інтеграції нової правової системи принципово іншої, вищої якості є формування римського приватного права, яке відбувалося у Стародавньому Римі два тисячоліття тому, ставши прототипом правової інтеграції у сучасній Європі.

Передумовою інтеграційних процесів слугувало зростання Риму часів Октавіана Августа від античного міст-держави до «римського світу» (*Pax Romana*). Котрий, власне, і став прототипом інтегрованої Європи (завдяки чому Октавіана Августа називають «хресним батьком Європи» [10]). У процесі згаданої цивілізаційної інтеграції відбувається, як його складова, й інтеграція у галузі права, зумовлена тим, що національне римське право (*jus civile*) вже не відповідало потребам іншого не лише за масштабами, але й за якістю соціального утворення.

Зміни у праві відбуваються, як у процесі, так і в результаті, цивілізаційної інтеграції. Підґрунтям процесу

інтеграції — інтеграційним правом — стали *jus naturale* (природне право) та *jus gentium* («право народів»). Перше з них слугує і джерелом засад правового регулювання, і його взірцем. Завдяки властивого йому наднаціонального характеру *jus naturale* має необхідні для процесу інтеграції властивості універсальності, «всеохоплюваності». Натомість, *jus gentium* за своєю сутністю було запозичення з інших національних правових систем, які в цілому не мали таких властивостей, однак слугували вихідним матеріалом для інтеграційного права у тих своїх частинах, що мали інтеграційний потенціал.

Що стосується національних правових систем, котрі входили в сферу впливу *Pax Romana*, то вони, так само як і національне право Стародавнього Риму *jus civile*, зазнавши внаслідок інтеграції істотних трансформацій, стали «інтегрованим правом». Разом із тим, ці національні правові системи, набуваючи нових якостей, зберігали свої визначальні властивості, завдяки чому й надалі могло йтися про «афінське», «родоське», «іудейське», «фінікійське» тощо право. При цьому найменших змін зазнали ті частини національного права, що відображали особливості ментальності, історичного, культурного та національного розвитку певного народу, етносу, спільноти (право особи, сімейне та спадкове право).

Важливим елементом інтеграції у галузі права та її інструментом («інтегровальним правом») було «преторське право» (*jus praetorium*). У процесі своєї діяльності магістрати (передусім, претори, квестори та курульні едили), що мали юрисдикцію у цивільних, адміністративних та карних справах, проводили відбір найбільш вдалих правових рішень, відомих іншим правопорядкам і адаптували їх до римського

правового побуту — спочатку у самому Римі, а потім і в провінціях. З часом *ius praetorium* почали розглядати як особливий правовий масив, котрий, разом із тим, відігравав не самостійну, а службову роль, долаючи такі вади національного права як архаїчність, консерватизм, надмірний формалізм, обмеженість дії правових норм у просторі, часі та за колом осіб. За допомогою преторського права, врешті, було сформоване приватне право (*ius privatum*), як система правових ідей, засад, правової доктрини, норм і правил нової якості, що відображало нове цілісне бачення правового становища приватної особи (вільної людини), засад захисту її майнових прав та забезпечення участі у торговому обігу. Приватне право за своєю сутністю було «інтегративним правом», ставши (і залишаючись надалі) цивілізаційним феноменом високого рівня узагальнення, що в підсумку зумовлює виправданість оцінки його не як галузі права, а як концепту, що, власне, знайшло відображення у класичній сентенції Ульпіана, стосовно поділу «вивчення

права на право приватне і право публічне». Тоді ж, у процесі створення інтегративного за своєю сутністю приватного права було сформульовано принцип, котрий залишається визначальним і в сучасну добу євроінтеграції та формування оновленого права Європи: «*Per liberam personam nihil podis adquiri potest*» (Над вільною особою жоден з нас не має влади).

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків у даному науковому напрямку. Викладене дає підстави для висновку, що розглянуті правові концепти у галузі інтеграційних процесів не є абсолютно новими феноменами, що вони мали свої прототипи, котрі заслуговують на увагу та дослідження під кутом зору, зумовленим потребами сьогодення. Звісно, кожне порівняння є достатньо умовним. Однак, тут згадка про минуле дає цікавий матеріал для роздумів щодо вічності інтеграційних процесів та необхідності врахування сутності й ролі інтеграційного, інтегративного, інтегрованого, інтегровального тощо права, взятих у їхньому розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Інтеграція. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D0%BD%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F>
2. Європейська інтеграція. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%84%D0%B2%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D1%96%D0%BD%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F
3. Алексеев С.С. Объективное в праве / С.С. Алексеев // Правоведение. — 1971. — № 1. — С. 112.
4. Керимов Д.А. Методология права: Предмет, функции, проблемы философии права. / Д.А. Керимов. — [5-е изд.] — М., 2009. — С. 44, 92.
5. Энтин Л.М. Единое правовое пространство и стратегия ЕС // Европа перемен: концепции и стратегии интеграционных процессов / под ред. Л.И. Глухарева. — М. : Крафт+, 2006. — С. 181.
6. Киреева С.А. Межгосударственная интеграция как внешняя функция Российского государства : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / С. А. Киреева. — Астрахань, 2006. — С. 9.
7. Волошин Ю. А. Конституционно-правовой механизм взаимодействия права межгосударственного объединения с национальными правовыми системами его государств-членов:

к постановке проблемы / Ю.А. Волошин // Порівняльно-правові дослідження. — 2007. — № 1-2 . — С. 293-300.

8. Терзі О.О. Интеграційний процес: засади правового регулювання: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://vuzlib.com/content/view/1372/92/>

9. Тетяна Коць. Интегративний — інтеграційний — інтегрований — інтегровувальний. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/КМ/pdfs/Magazine70-15.pdf>

10. Холланд, Р. Октавиан Август: Крестный отец Европы / Ричард Холланд; пер. с англ. Е. Корягина. — М. : АСТ: Астрель,, 2010. — 348 [4]с.

Харитонов Е., Харитонова Е.

«Интеграционное», «интегративное», «интегрированное» и «интегрируемое» право, как концепты.

Аннотация. В статье выясняются понятие и сущность категории «интеграционное право», значение его в различных типах социальных связей, соотношение с родственными категориями «интегративное право», «интегрированное право» и др. Также устанавливается сущность правовых концептов и массивов, которые формируются в связи и в процессе международной (европейской) интеграции.

Ключевые слова: концепты, интеграционное право, интегративное право, европейская интеграция.

Y. Kharytonov, O. Kharytonova

“Integrational”, “integrative”, “integrated” and “integrable” law, as concepts.

Summary. The definition and essence of the category of “integrational law”, its meaning in different types of social connections, correlation with related categories “integrative law”, “integrated law” etc. are ascertained in the article. The essence of legal concepts and arrays, formed in relation and in the process of international (European) integration, are also determined.

Keywords: concepts, integrational law, integrative law, European integration.

